

АВЕСТА ДИНИЙ-ФАЛСАФИЙ ТАЪЛИМОТИНИНГ ВОРИСИЙЛИГИ

Сейтмуратов Нурланбек Аманбай ўғли

Бердақ номидаги ҚДУ,

“Ижтимоий фанлар” кафедраси ассистенти.

ЎзМУ мустақил изланувчи

Аннотация: мақолада зардуштийлик диний-фалсафий таълимоти ва унинг китоби Авестада зикр этилган асосий ғоялари қадимги даврда ота-боболаримиз томонидан яратилганлиги, ушбу таълимот халқимизнинг шаклланишида, шунингдек маънавий ривожланишида ҳал қилувчи аҳамият бажарганлиги ҳақида фикрлар билдирилган. Жумладан, замонавий ижтимоий онгнинг диний ва миллий компонентлари қадимдан шаклланган стереотиплар мажмуи эканлиги тасдиқланади.

Калит сўзлар: Авеста, зардуштийлик, урф-одатлар, аксиология, тадрижийлик, миллий онг, диний онг, урф-одатлар, ворисийлик.

Аннотация: В статье автор рассматривает мнение, что зороастрийское религиозно-философское учение и его основные идеи, упомянутые в Авесте, были созданы нашими предками в глубокой древности и что это учение сыграло решающую роль в становлении и духовном развитии нашей нации. В частности, подтверждается, что религиозная и национальная составляющие современного общественного сознания представляют собой совокупность стереотипов, сформировавшихся с древнейших времен.

Ключевые слова: Авеста, зооастризм, традиции, аксиология, эволюция, национальное сознание, религиозное сознание, преемственность.

Ўзбекистон Республикаси мустақиллиги натижасида халқимиз ўзининг минг йиллик тарихига эга бўлган бой маънавий ва маданий меросларини қайта тиклаш имкониятига эга бўлди. Ота-боболаримиз бизга қолдириб кетган бебаҳо ёзма эсдаликларни, илмий ва бадий асарларни фақат ўзимиз учун эмас, аммо бутун дунё учун ҳам такроран кашф қила бошладик. Ушбу бебаҳо маданий қадриятлар билан халқимизни, айниқса ёшларимизни таништириб бошладик, ўз навбатида ушбу ишлар бугунги ёш авлодни инсонпарварлик ва ватанпарварлик руҳида тарбиялашга хизмат қилмоқда. Ана шундай буюк маданий ёдгорликларимизнинг энг дастлабкиси, юртимизда бундан 3000 йиллар аввал юқори даражадаги тафаккурнинг, одобнинг, сиёсий-ҳуқуқий нормаларнинг ва давлатчиликнинг бўлганлигини тасдиқловчи зардуштийликнинг муқаддас китоби Авеста ҳисобланади. Авеста қадимги аждодларимизнинг теранг

фалсафий фикрларининг булоғи, ўтмиш билан бутунни ва келажак авлодни боғловчи муқаддас маънавий кўприқдир.

Исо Жабборов қайд этганидек: “Қадимги Хоразмда дунёга келган зардуштийлик қисқа муддат ичида уч буюк империя – Аҳамонийлар, Африғийлар ва Сосонийлар салтанатида давлат динига айланади. Бу империялар милoddан аввалги VII-VI асрлардан милoddнинг VII асригача узлуксиз деярли минг йилдан зиёд мавжуд бўлган, ҳамда Яқин ва Ўрта Шарқнинг жуда катта қисмида ҳукмронлик қилган. Шу боис зардуштийликни дастлабки жаҳон дини, Зардуштни эса шарқ пайғамбарларининг биринчиларидан деб ҳисоблаш мумкин” [1.42]. Машҳур диншунос инглиз олимаси Мери Бойс адолатли равишда қайд этганидек, “Эроннинг ҳокимияти зардуштийликка улкан обрў-этибор келтирди ва унинг таълимотидаги айрим энг муҳим жиҳатлар яҳудийлик, насронийлик, ислом динлари ҳамда гностик мазҳаблар томонидан ўзлаштирилди. Шарқда зардуштийлик буддавийликнинг шимолий варианты ривожига таъсир кўрсатди”. Мазкур диннинг айрим қоидалари “ноёб ва эътиборга лойиқдир, - деб ёзади Мери Бойс, - бу қоидалар ўз эътиқодлари учун муайян мақсадни кўзлаб ва қониқиб яшаш имконини яратади”, насроний сўнгра ислом дини айна шу каби ижобий қоидаларни ижодий ўзлаштирганликлари боис кейинчалик жаҳон динига айланиш имконига эга бўлдилар [2.10-11].

Авеста фақат диний ғоя ва амалларнинг йиғиндиси эмас, у ҳар бир инсонни ва бутун инсониятни етукликка бошловчи, фалсафий фикр юритишга йўналтирувчи, олам ва ҳаёт мазмунини тушунишга ёрдамлашувчи ажойиб китоб ҳисобланади. Авеста фақат миллий эмас, у умуминсоний қадрият бўлиб, бутун инсоният цивилизациясига хос бўлган мезонларни ўзида акс эттирувчи, жаҳон маданиятининг ривожланишида катта ўрин тутган диний - фалсафий асардир.

Қадимги юнон файласуфи Гераклит Турон юрти “фалсафий тафаккурнинг бешиги” деб тан олган эди. Авеста инсониятга маълум бўлган барча муқаддас китоблар орасидаги энг қадимгиси бўлиши билан бирга, инсониятга эзгу фикрлар, эзгу сўзлар ва эзгу ишлар билан яшашни насиҳат қилувчи буюк бебаҳо асар ҳисобланади. Шу билан бир қаторда Авеста дунёвий илм-фаннинг ривожланишига туртки бўлган тарихий меросдир. Авеста буюк Турон юртида яшаб ўтган ота-боболаримизнинг қадимдан донишманд, теранг фикрловчи, маданиятли, эрта даврлардан маданиятнинг марказида истиқомат қилганлиги ҳақида гувоҳлик берувчи буюк эсдаликдир.

Авеста халқимизнинг миллий хусусиятлари доим умуминсоният қадриятлар билан узвий боғлиқ бўлганлигини тасдиқловчи тарихий мерос ҳисобланади. Авестада баён этилган ғоялар ота-боболаримизнинг қадимги тарихини, сиёсий ва кундалик ҳаётини, яшаш тарзини, диний ва жаҳон

этикодларини, одат ва анъаналарини, фалсафий ва илмий тафаккурини, табият ва жамият ҳақидаги билимларини чуқур ўрганишга хизмат қилади.

Зардуштийлик динига тегишли бўлган ғоялар жудаям қадим даврларда вужудга кела бошлаган. Зардуштийлик милодий аввалги 1000 йилларнинг бошларида бир бутун дин шаклида пайдо бўлган. Ушбу давр уруғ-қабилавий муносабатлар ижтимоий ривожланишга салбий таъсир кўрсатиб, жамиятнинг янги босқичга кўтарилиш зарурияти мавжудлигидан далолат беради. Бу вақтга келиб ҳар хил уруғ ва қабилаларни бирлаштирадиган марказлашган давлатчиликга эга бўлиш талаби кун тартибига кўйилган эди. Аввалги кўчманчи қабилаларнинг деҳқончилик, чорвадорлик ва ҳунармандчилик билан шуғулланиб ўтроқ ҳаёт тарзига ўтиши, қишлоқ ва шаҳарларнинг вужудга кела бошлаши юқорида айтиб ўтилган талабни янада кучайтирди. Давлат тизимида қабилалар ва халқларни бирлаштиришда хизмат қиладиган янги мафкура зарур эди. Ушбу зарурликни ҳаммадан яхшироқ тушуниб етган инсон Зардушт Спитама бўлди. Зардушт ушбу вазифани барча уруғ ва қабилалар томонидан қабул қилинадиган ягона худоликка асосланган янги дин амалга ошириши мумкинлигини тўғри англаган. Шу билан бир қаторда динни шакллантиришга Зардушт бутун ҳаётини бағшишлаган. Зардушт 40 ёшга тўлган вақтда ўз исми билан номланадиган зардуштийлик динини шакллантиради ва уни барча аҳолига тарғибот қила бошлайди. Ушбу диннинг асосий ғоялари унинг муқаддас китоби Авестада баён этилади.

Зардуштийлик Марказий Осиё, Эрон, Ироқ, Афғонистон, Кавказ, Хитой, Ҳиндистон ва бошқа Осиё давлатлари худудида кенг тарқалган дунёдаги илк жаҳон дини ҳисобланади. Зардуштийликни сиғинадиган ягона худоси, муқаддас Авеста номли китоби, пайғамбари, ибодат жойлари (“Аташқадалар”), руҳонийлари мавжуд бўлган энг қадимги диний тизим деб номлашимиз мумкин.

Г.Маҳмудова таъкидлаганидек: “Авеста – Марказий Осиёнинг қадимги заминиде буюк маданият ва маънавият, юксак ижтимоий, ахлоқий ва ҳуқуқий тамойиллар, гуманистик ғоялар билан суғорилган фалсафа мавжуд бўлганлигидан гувоҳлик берувчи, тарихий маънавий ёдгорликдир. Авесто - инсон меҳнати, ахлоқий юксаклиги ва инсонпарварлигининг мадҳиясидир. Ундаги инсон баркамоллигининг маънавий мезони сифатида зикр этилган фикр, сўз ва амал бирлиги ахлоқий-эстетик идеал маъносида ҳозирги кунда ҳам ўз долзарблигини йўқотмаган”¹. [3.3].

Мамлакатимизда зардуштийлик ва Авеста билан боғлиқ йирик мажмуавий тарихий-фалсафий тадқиқотлар Г.Маҳмудовага тегишлидир. Г.Маҳмудова фикрига кўра: “Ўз даврининг илк жаҳон дини сифатида зардуштийлик ва унинг

¹ Маҳмудова Г. Авестонинг фалсафий моҳияти. Тошкент, “NOSHIR” нашриёти, 2015. – Б. 3.

муқаддас китоби Авеста бой инсонпарвар қадриятларни, оламнинг яхлитлиги, ҳаракатда эканлиги, бахтли ҳаёт қуриш, жамиятни адолатли бошқариш, инсоннинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, инсон фикр ва амалларининг поклиги, эзгуликнинг ёвузлик устидан ғалаба қозониши, меҳнатнинг зарурлиги ва фойдалилиги, теран ахлоқий ғояларни ўзида мужассамлаштирган, улардан жаҳон халқлари маънавияти баҳраманд бўлган” [3.4] деган фикрлар билан Авестанинг фалсафий мағзини кенг таҳлил этган.

Зардушт кўп худолик ғоясига, табиат ходисаларига ғайритабиий куч сифатида сиғинишга қарши чиқган, урф-одатларни бажаришда ҳаддан ташқари исрофгарчиликга норози бўлган. Қабила ва уруғлар орасидаги уруш-жанжалларни бартараф этиш йўллари кидирган, ушбу уруш-жанжалларнинг асосий сабабларидан бири кўп худолик, уларга сабабсиз қурбонликлар келтириш деб тушунган. Зардушт қишлоқма-қишлоқ, шаҳарма-шаҳар юриб ягона худо – Аҳура Маздага сиғиниш ғоясини тарғибот қилган ва халқнинг ишончига кирган. Зардушт фикрича Аҳура Мазда Буюк Тангри – “донишмандлик худоси”. У қадимги даврларда Армузд, Хурмузд деб номланган. Янги динда дунёнинг пайдо бўлиши, ҳаёт ва ўлим орасидаги кураш дунёнинг илк даврларидан-оқ экиз, бир-бирига туғишган, шунинг билан бирга бир-бирига душман ва бир-бирига бутунлай қарши бўлган Аҳура Мазда ва Ахриман орасидаги кураш орқали тушунтирилади. Улар бир-бирига фикрлашда, сўзлашда ва ҳаракатда ҳам қарама-қарши. Аҳура Мазда яхшилик, эзгулик, одоблик, гўзаллик, ижод, ёруғлик, ҳаёт рамзи бўлса, Ахриман эса ёмонлик, ёвузлик, хунуқлик, вайроналик, қоронғулик, ўлим белгиси ҳисобланган. Ҳаёт ўша икки кучнинг бирлигидан ва курашидан иборат. Охир оқибатида Аҳура Мазда ғалаба қозонади. Зардуштийлик динининг юқоридаги ва бундан ташқари бошқа ғоялари эски ижтимоий тартибларнинг ва диний эътиқодларнинг тарафдорлари томонидан қаршиликка учрайди. Натижада, Зардушт ўзи ва оиласини хавф-хатардан қутқариш мақсадида Хоразмдан Эронга кетишга мажбур бўлади.

Исо Жабборов таъкидлаганидек: “Эзгулик ва ёвузлик худоларининг Авеста мифологиясида акс этирилиши ниҳоятда аниқ тасвири асли ибтидоий одамлар ҳаётидаги негатив, яъни салбий ва позитив (ижобий) воқеаларнинг, рационал ва иррационал ходисаларнинг қарама-қаршилигининг ифодасидир. Бундай ҳолат, бир томондан, одамнинг табиат устидан дастлабки ғалабаси, ахлоқий нормалар, умуминсоний қадриятлар ва эмпирик билимлар акс этирилса, иккинчи томондан – урф-одат ва маросимлар, уруғ-қабилавий ахлоқий тартибларининг торлиги, хурофий тасаввурлар ҳукмронлиги ва маънавий қашшоқликни очиқ намоён қилади. Бундай образларда жамиятда синфий табақаланиш, тенгсизлик ўз ифодасини топиб, мафкуравий жиҳатдан зардуштийлик дини орқали

илоҳийлаштиради. Археологик маълумотлар ҳам мазкур фикрни тасдиқлайди” [1.42].

Беруний ва Фирдоусийларнинг ёзиб қолдирган маълумотларига кўра, Зардушт ўзининг ғояларини подшоҳ Виштаспга баён этган ва унинг хурматиغا эришган. Виштаспнинг фармони бўйича Авеста 12000 олтин тахтачаларга ёздирилган, кейинчалик ушбу ёзувлар 12000 қора молнинг терисига олтин ҳарфлар билан кўчирилган.

Авеста сўзи бизнинг тилимизда “Қатъий ўрнатилган қонун-қоидалар” деганни англатади. Зардуштийлик дини бўйича Авеста, буюк худо Ахура Мазданинг Зардушт орқали инсонларга юборилган насихат сўзлари ҳисобланади. Зардушт 77 ёшида кўп худолик динининг вакиллари томонидан ўлдирилган.

Араб истилоси даврида зардуштийлик дини ман этилган, бунинг оқибатида зардуштийлик динига эътиқод қилувчиларнинг кўпчилиги Ҳиндистонга кўчиб кетишган. Уларнинг авлодлари ҳозирда Ҳиндистонда истиқомат қилишади, улар зардуштийликни ва Авестанинг тўртдан бир қисмини сақлаб қолишган. Авестанинг мавжуд қисмлари ҳозир Бомбейдаги Кама Шарқшунослик музейида сақланмоқда. XVIII асрда Европада Авестага қизиқиш кўчайган, инглиз, француз, олимлари Ҳиндистонга бориб Авестадан нусхалар олиб кетишган. Француз олими Дюпперон 1771 й. Авестанинг асосий матнини ва унинг французча таржимасини уч жилддан иборат китоб шаклида чоп этган.

Зардуштийлик динига сиғинувчиларнинг бир қисми Ҳиндистондан Англия, Канада, АҚШ ва бошқа давлатларга кўчиб ўтишган. 1976 й. статистик маълумотларига кўра жаҳонда 129 минг зардуштийлик дини ва таълимотига сиғинувчилар бўлган экан. Улардан 82 минг одам Ҳиндистонда, 5 минг Покистонда, 25 минг киши Эронда, 3 минг нафари Англия, Канада, АҚШ да, 500 Цейлонда ва 200 таси Австралияда яшашган. Кам миқдорда зардуштийлар Гонконг ва Сигапурда, Аден, Шанхай ва бошқа жойларда истиқомат қилмоқда [4.368]. Улар 70-йй. Ҳиндистонда Федерация тузишган, бир неча симпозиум ва конгресслар ўтказишган. Зардуштийлик бўйича таниқли олим Мэри Бойснинг айтишича “зардуштийлар борган сари камайиб боришига қарамасдан улар ўз эътиқодларига қаттиқ ишонган инсонлардир. Улар асрлар давомида келажакга умид, қаҳрамонлик, эзгулик, адолат, яхшилик хис туйғуларини тарбиялаб келмоқда” [4.278].

Г.Махмудова таъкидлаганидек: “Авеста зардуштийлик диний-фалсафий таълимотининг муқаддас китоби ҳисобланади. Бизгача етиб келган Авеста китоби шу қадар кўпқатламки, бу ҳолат уни яхлит бир ҳолда ўрганишда анчагина муаммоларни юзага келтиради. Шу ўринда таъкидлаш лозимки, иброҳимий динлардан фарқли ўлароқ, Авеста китоби бир пайғамбарга яхлит китоб ҳолида

туширилмаган, балки асрлар давомида авлодлар томонидан китобат қилинган”, деб ҳисобланади [5.37].

Авестада зардуштийликгача шаклланган мифология ва афсоналар кенг ўрин олган, ўша даврдаги урф-одатлар, эътиқод, ғоялар ва диний маросимларда бажариладиган кўшиқлар китобда ўз ифодасин топган. Халқ орасида кенг тарқалган маҳаллий худодлар, мифологик образлардан Жамшид, Каюмарс, Митра, Анахита, Ардвиссура ва бошқаларга катта жой ажратилган. Авестада олам қарама-қаршиликлар бирлигидан ва улар орасидаги курашдан иборат эканлиги, ушбу курашда адолатли, инсонпарвар кучлар ғалаба қозониши муқаррарлиги ғояси фалсафий ғоя олға сўрилганлигини алоҳида айтиб ўтиш жоиз.

Авеста бўйича инсоният қуйидаги 3 тамойилга, яъни одоб-ахлоқ қоидаларига риоя қилиб яшашлари зарур: яъни эзгу фикр (ният), эзгу сўз ва эзгу амал (иш). Ушбу қоидаларни инсониятнинг ахлоқий кодекси деб номлашимиз мумкин. Авестада эзгу фикр (ният) – Гумата, эзгу сўз – Гугта, эзгу амал (иш) – Гваршта деб номланади, улар тўғрисида Ахура Мазда: “Мен эзгу фикр, эзгу сўз, эзгу амалга шон-шараф бағишлайман”, - дейди.

Зардуштийликда, унинг муқаддас китоби Авестада она-Ватанга, халқга, муҳаббат ғояси марказий жойни эгаллайди. Ҳар бир инсон ўзи туғилган, вояга етган ўлкани, давлатни севиши ва гўзал давлат деб тушуниши керак. Зардуштийликнинг барча қадрият ва анъаналари, айниқса Наврўз байрами салтанатлари Она заминга бўлган эзгу ҳис-туйғуларни юзага чиқаради. Авеста таълимоти бўйича инсон яқин одамига меҳрибон бўлиши, муҳтожлик ва хавф-хатарда қолганларга ёрдамлашишга тайёр бўлиши, ёвузликка қарши, инсонлар бахти учун кураши, барча билан тотувликда, дўстлик ва ўзаро ҳурмат руҳидаги ниятлар билан яшаши лозим. Юқорида зикр этилган Авестадаги меҳнатсеварлик, тинчлик, инсонийлик, яхшилик ҳақидаги ғоялар бугунги кунимиз учун, нодонлик ва ёвузлик ботқоқлигига ботган одамларни ошқараламоқ, халқимизни, айниқса ёшларимизни тарбиялашда сергак бўлиш тушунчаларини шакллантиришга хизмат қилмоқда. Авеста маънавиятимизнинг қудратли тарихий-фалсафий пойдевори, кўп асрлик тарихимиз ва унга хос қадриятлар билан маданиятни тасдиқловчи тарихий меросимиз ҳисобланади.

Адабиётлар:

1. Марказий Осиё фалсафий тафаккур тарихида “Авесто”нинг ўрни. Тошкент, ЎЗМУ нашриёти, 2012. – Б. 42.
2. Бойс Мэри. Зороастрийцы. Верования и обычаи. Москва, 1988. – Б. 10-11
3. Махмудова Г. Авестонинг фалсафий моҳияти. Тошкент, “NOSHIR” нашриёти, 2015. – Б. 3.
4. Авесто. Тошкент, Шарк, 2001. – Б. 368.
5. Махмудова Г. Философская сущность Авесты. Ташкент, Изд-во журнала «Санъат», 2010. – Б. 37.